

Дозволено цензурою. Киевъ, 7 февраля 1876 года.

Татари і Литва на Україні

З початку тринадцятого віка по Христовому Різдві скілось велике лихо на Україні: од схода сонця, з за великих рік Дону й Волги, з за великого озера Каспійського, з великої й далекої сторони Азії прийшла на Україну татарська орда. Се були не ті невеличкі орди Половців та Печенігів, що потрошку шарпали українські города й села; се була страшна велика орда. Вона налетіла і вкрила Україну, як сарана, що збавляє багато хліба на полі. Орда йшла, як пожежа, палила, руйнувала, вирізуvalа в городахъ людей до останнѣго чоловіка, топтала дітей кіньми, і позад неї застались тільки руїни та купи трупів. Вся Україна була облита кровью, була обсипана попілом пожежі та сухими людськими кістками. Народ утікав в ліса, в очерета та Поліські болота і думав, що сам Бог випустив з пекла такий страшний та лютий народ на кару людям.

Що то був за народ? звідкіль він прийшов? чого єму було треба, і на що він так страшно лютував на Україні?

Народ той звався Татари або Монголи. Татари жили далеко на схід сонця, в Азії, де тепер Сібір, і займали дуже широкі азійські степи на півдні од Сібірі може на чотири тисячі верстов. Половці й Печеніги на Дону були тільки кінчиком хвоста тієї великої татарської орди. Татари зовсім непохожі з лиця на українців або на німців та французів. Вони з лиця не білі, а темношкірі, в їх вид широкий, ніс короткий та плисковатий, рот маленький, очі далеко розсунулись одно од другого і такі узенькі, наче осокою попрорізувані, та ще їх лежать на лиці на-вскоси, борода їх вуси малесенькі і ріденькі, вуха здорові, лоб невеличкий, кістки на виду під очима дуже висовуються до вух, як картопля. На зріст Татари були невеликі й невисокі, не пвидкі на ході, але дуже добре їздили на конях, і не тільки сами днювали їх ночували на конях, а навіть їх дівчата й молодиці. Татари були однаке веселі, проворні, говорючі, охочі до співів і жартів, були дерзкі, довго видергували голод і смагу і страшно любили війну. Між своїми вони були чесні: їх шатра ніколи не замикалися, бо в їх не було злодіїв, але зате ж вони грабували чужих народів і ставили себе без міри високо над інчими народами, бо були горді.

Татари не були хліборобами, не любили орати й сіяти, а були кочовиками товарищами: на своїх широких степах вони розводили неперелічну силу товару, овець, коней та верблюдів. Вони переганяли великі чореди з одного степу на другий, а за чередами пере-

ходили й сами з своїми сім'ями. Тим-то в іх не було ні городів, ні сіл: вони жили літо й зиму в шатрах чи курінях, зроблених з хворостин, заткнүтих кружком в землю і зведеніх до купи вгорі. Шатро вкривали зверху повстю, а в середині оббивали килимами. Серед шатра роскладали багаття, і дим виходив через круглу дірку вгорі. Як треба було переходити в друге місце, Татари розбірали шатра, складали на вози і перевозили на інче місце. Татари їли всяке м'ясо, навіть собаче і кінську здохлятину, і пили кумис, зроблений з кобилячого молока, котре заправляли дріжчами. Того кислого кумису можна було і настись, і напитись, і навіть впитись. Татари були дуже нечисті, їли всяку страву руками, обтирали руки об одежду, хоч би вона була й шовкова. Надівши раз нову одежду, вони ніколи її не скидали, доки вона не розлазилась на шматки, і навіть спали в одязі, як і тепер роблять навіть багаті Турки. Вони були язичеської віри, вірували в одного Бога, але кланялись сонцю й небу, як богам, і дуже поважали огонь. Проти дверей шатра у іх стояли идоли, похожі на людей. Але, не вважаючи на свою віру, Татари дуже поважали чужу віру, магометанську, жидівську і християнську, і навіть християнських священників і архиереїв. Вирізуючи старого й малого, Татари ніколи не вбивали священників, а коло самого шатра татарського хана чи царя була християнська церква, де правилася християнська служба божа.

З давніх давен Татари чи Монголи жили невеличкими ордами, і кожна орда мала свого хана чи царя. 1154 року після Христового Різдва в одній невеличкій орді, аж там де витікає з гір велика річка Амур, на границі Сібірі, настав ханом Темучин. Він був дуже високий на зріст, мав велику бороду, дуже широкий лоб, не був похожий на Татар, але був такий лютий, що варив своїх ворогів в казанах. Кажуть, що до єго раз якось прийшов знахур і сказав єму, що він завоює ввесь світ. Темучин пойняв віри і задумав стати великим ханом. Попереду він завоював невеличкі татарські орди, а потім кинувся з Монголії на Китай, найбільше царство в цілому світі, і завоював китайську столицю. Потім з Китая він пішов на захід сонця, завоював турецьке царство Бухару. Після того він став ханом такого великого царства, якого ще й не було на світі, і назвав себе Чингис-Ханом, тоб-то Великим Ханом. Він послав з Бухари двох своїх воевод, Чепе і Субудая воювати татарські землі коло Каспійського озера; татарське військо обійшло з півдня Каспійське озеро, перелізло через високі Кавказькі гори і напало на Половців. Половецькі вже вихрещені хани, Юрій Кончакович і Данило Кобякович, були вбиті, а третій половецький хан, Котян, втік до свого тестя, галицького князя Мстислава Удашного. Котян просив у свого зятя помочі і сказав єму: „сёгодня Татари одняли од нас нашу землю, а завтра ызьмуть вашу землю, коли ви не заратусте пас“.

Мстислав галицький був тоді найрозумнішим князем і верховодив над усіма князями, ніби великий князь. З-замолоду він був князем в Новгороді. Новгородці дуже любили їго за те, що він обороняв їх землю од ворогів і побив військо фінського народа, Чуді. Не вважаючи на те, Мстислав Удашний пішов в Галич і став там князем. Не раз і не два він мирив інших князів, як колись Володимир Мономах, обороняв руську землю од ворогів і вигнав Венгрів з Галича. Венгерський королевич Коломан вже був завоював собі всю Галичину і сів у Галичі. Мстислав Удашний обступив з військом Галич. Коломан з жінкою і всі венгерські бояре заперлися в церкві святої Богородиці і не хотіли здаватись, не вважаючи на те, що їх мучила страшна смага. Мстислав послав Коломанові горщок води; Венгри пили по крапельці, а таки не хотіли здатись, але од голоду в кінець усего таки мусіли одчинити церковні двері. Мстислав положив Коломана і всіх Венгрів, і вся Галичина назвала Мстислава своїм князем. Селяне вбивали тих Венгрів, що втікали, і ввесь народ величав Мстислава „своїм світом, дужим соколом“.

Через два роки після того в 1224 році прибіг до Мстислава єго тесть, половецький хан Котян, прохати помочі на страшних Татар. Мстислав зараз послав до всіх князів і просив їх на раду в Київ. Зараз після того прибули в Київ Мстислав черниговський, Данило волинський і сам Мстислав Удашний; в Київі був тоді князем так само наймення Мстислав. Котян був дуже

радий, обдарив усіх князів кіньми, верблюдами, буйовлами і невольницями. Порадившись, князі стали на тому, щоб починати війну на землі своїх ворогів, а не на своїй землі: от і поклали вони виступати в поход.

В квітні 1224 року почали з'їзджатись князі з військом на острів Варяжий, на Дніпрі, коло того місця, де втікає в єго річка Хортиця. Одні прибули сухопутно на конях, а галичане через Дністер приплили Чорним морем та Дніпром на човнах. Все Дніпро було вкрите човнами. Коло Заруба встріли князів татарські послі і сказали їм: „ми чули, що ви йдете на нас; ми не зачіпали ні ваших сіл, ні ваших городів; ми прийшли не на вас, а на нашихъ рабів та конюхів Половців. Ми чули, що Половці й вам дуже нашкодили; ми і за те їх караємо“. Князі не поняли їм віри, бо Половці росказали їм, що Татари так само й їх піддурили. Князі звеліли повбивати татарських послів.

От зійшлися всі князі, і всі дружини рушили в поход по Дніпру і стали станом коло Олешок. Тут знов прийшли татарські послі просити мира. Князі не зачепили їх і пустили їх живих. За Дніпром з'явились перші невеличкі татарські полки. Мстислав Удашний перейшов Дніпро і прогнав їх. В вівторок 21 мая військо знялося з місця і рушило в степ. В степу знов воно наткнулось на татарське невеличке військо і розビло їго, забравши багато товару. Вісім днів йшли князі степом і дойшли до річки Калки. Мстислав Удашний вигнався

вперед, звелів Данилові перейти Калку і сам перейшов слідком за ним. Він не дождався другіх князів і ввігнався з своєю дружиною в степ. Перед ним наче з землі виросла страшна татарська орда. Мстислав кинувся на Татар з Данилом і з Олегом, князем курським. Дуже добре вони бились, та сила татарська була велика. Данила ранили в груди, він повернув коня та давай навтіки. За ним побігли і другі князі і сам Мстислав Удашний. Тим часом настигли другі князі з військом і перейшли Калку. Перед себе вони виставили Половців. Татари вдарили на Половців, Половці не встояли, змішались і натовпом кинулись на руське військо. Ще руське військо не встигло взбродитись, а Татари вже напали на їго і почали страшну різанину. І Половці, і Руські разом почали втікати. Один тільки Мстислав київський з двома князями: з своїм зятем Андрієм та дубровецьким князем Олександром встояли на високому березі на скелях. Вони там обгородились кілками і одбивались од Татар три дні і три ночі. Татари ніяк не могли їх зібрати і почали їх піддурювати. Вони послали якогось чоловіка Плоскіню сказати князям, що випустять їх живими, аби тільки вони здалися. Плоскіня присягнув, пощілував хреста. Князі вийшли, а Плоскіня зараз пов'язав їх і отдав Татарам. Татари вирізали все військо, поклали пов'язаних князів на землі, а зверху помостили на їх дошки, сіли на дошках обідати і подушими князів на смерть. Потім вони гналися за князями до самого Дніпра, вбили Мстислава чернігівського і

шість других князів. Один Мстислав Удашній з Данилом втекли живими і прибули до Галича.

Великий страх нахав на всю Русь. Ніхто не знав, що то за страшний народ прийшов з Азії, і якої віри він, і якого плем'я. Всі говорили, що той народ навіть не похожий на всіх людей, і що сам Бог наслав їго на людську кару. Тим часом Татари повернули назад і сchezли десь у степу. Вони вернулись до свого Чингис-Хана в Азію, і довго не було про їх ніякої чутки на Русі.

Тим часом в Азії вмер Чингис-Хан і перед смертю розділив Велику Орду між синами. Старшого сина Угедея він настановив на своє місце великим ханом над усією Ордою, двом меншим синамъ дав по орді, а своєму внукові, Батисві дав Кіпчакську орду, що була коло Каспійського моря, і всю землю Половецьку, з усіма степами коло Чорного моря, і всею землею на заході сонця, Ту землю треба було ще завоювати, і Батий рушив свою орду на захід сонця, на Русь. Се вже йшло не військо, а ціла превелика татарська орда. По-переду йшло татарське військо, а за ними сунулась піла орда з гарбами, з верблюдами, кіньми і отарами овець. Дівчата й молодиці їхали позаду на конях. Коли траплялась на дорозі яка річка, Татари надували здорові шкуратяні мішки, прив'язували їх до коней, сідали на мішки і на них мішках перепливали ріки. Весь товар і стари вони переганяли через ріки, і вся орда посновувалась на захід сонця, забирала города, вирізуvalа всіх людей, і старих і малих, палила й руйнуvalа

усі села й города. Підступаючи під який нибудь город, Татари гнали по-перед себе завоїваний народ, веліли єму нести каміння й колодки, вбиваючи слабих і старих, потім засипали й закидали рови під городом, пускаючи в перед чужих завоїваних людей. Потім вони розбивали муріваниі стіни колодками чи таранами і сами вже кидалися на город, руйнували їго, палили, вирізували всіх людей, хоч би вони і самохіть здавались Татарам, і знов ішли далі і гнали поперед себе завоїваний народ, щоб вигубити їго під новим городом.

Що ж робили руські князі, ждучи таких страшних гостей до себе? Те, що робили й попереду: князі спихали з місця один другого, неначе в тісної баби грались, а про землю, про народ, про оборону царства ніхто і в голову не покладав, доки не накрила їх зверху татарська сарана і не вигубила таки самих же князів з їх дітьми і жінками, з їх боярами і дружиною.

Як тоді гралися князі в тісної баби, ми зараз покажемо в історії про галицького князя Данила, що same тоді був князем в Галичі і в Київі.

Галицький князь Роман після своєї смерти покинув молоду вдову з двома маленькими синами: старшому Данилові минуло чотири роки, менчого Василька ще мамка носила на руках. Галичане зоставили в себе князем старшого Романового сина Данила, але в єго зараз таки одняв Галич тодішній київський князь Рюрик. Молода вдова почала просити помочі в свого приятеля, венгерського короля Андрія. Андрій знав її покойного чоловіка і любив їго сина Данила. Він прогнав Рю-

рика і знов посадив на престолі Данила. Але через рік кілька князів знов пішли добувати Галича, і вдова мусила втікати з Галича з дітьми в свій другий город, Володимир на Волині. Тим часом галицький боярин Володислав, довго пробуваючи в Сіверщині за Черніговом, закликав в Галичину трох сіверських князів. Старший з їх Володимир захопив Галич і сів на княжому престолі, а найменчий Святослав підступив під Володимир і послав в город якогось священника сказати городянам, щоб вони oddали ему город. Княгиня довідалась про те і тихенько в ночі, з боярином Мирославом, втікла з дітьми з города через дірку в стіні, бойти через ворота боялась. Мирослав ніс на руках Данила, а мамка несла Василька. З ними був і якийсь священник. Вона втікла аж у Польшу до князя Лешка. Лешко прийняв їх ласково, зставив у себе Василька, а вдову і Данила одіслав в Угорію до її приятеля, короля Андрія. Данило з матір'ю жив в Угорщині, доки сидів в Галичі Володимир.

Але в Галичі були дуже значні й богаті бояре і так усім верховодили, що князь нічого не міг вдіяти. Володимир задумав вигубити бояр, але один боярин Володислав довідався про те, втік в Угорщину, взяв з собою Данила, взяв у короля війська, забрав галицькі города, вигнав Володимира, і двох єго братів повісив, і знов посадив на княжому престолі малого Данила.

Трудно було малому Данилові всидіти на престолі серед бояр, котрі сами хотіли всім правити. До Данила приїхала в Галич мати. Данило не впізнав матері,

бо довго не бачився з нею. Бояре довідались про її приїзд і зараз хотіли її виправодити, щоб вона ім не перебаранчала мати силу над малим князем. Данило сів на коня і кинувся, плачучи, слідком за матір'ю. Один боярин вхопив за поводи єго коня. Данило вдарив мечем коня, аж поранив єго, і сама мати вирвала з єго рук меч, впрохала єго зостатись в Галичі, а сама виїхала з Галича. Тоді венгерський король Андрій прибув з військом, вернув княгиню до Галича, а боярина Володислава закував в кайдани і одвів в Угорщину. Але якъ тільки Андрій поїхав до дому, бояри з пересердя покликали до себе другого князя Мстислава. Данило мусів втікати в свої города на Волинь, а боярин Володислав, не довго думаючи, сам сів на княжому престолі і сидів доки єго не зопхнули з місця. Швидко після того прийшов з Новгорода Мстислав Удашний, став князем в Галичі, помирився з Данилом, віддав за єго свою дочку Ганну та й був князем в Галичі до самої смерти, як ми вже попереду говорили. Тим часом Данило забірав на Волині города один за другим, завоював Берестя і всю землю між Польщею і Бугом, котра тоді вже звалась Україною. Саме в той час він ходив з Мстиславом Удашним і інчими князями на Татар, де на річці Калці ранили єго в груди. Вернувшись з походу, він взяв Луцьк, одняв у пінських князів Чарторійск, а далі забрав і всю Пінщину, а як умер Мстислав Удашний, він забрав частку єго землі і почав добувати Галича. В Галичі заперлись бояри і не пускали єго. Данило стояв за Дністром, на якому вже

став лід. Бояри вислали з города військо, і Данило бився з ними на ліду. Тим часом лід почав роставати, а щоб Данило не перейшов через Дністр, бояри звеліли запалити город навкруги. Народ збігався до Данила з усієї землі, бояри мусіли oddati єму город, і тільки тепер Данило знов став князем в Галичі після того, як княжив у єму ще малою дитиною.

Ставши князем, Данило ніяк не міг погодитись з боярами. Галицькі бояри були такі сильні й сміливі, що раз один боярин на бесіді линув Данилові вином в лиці. Раз бояри хотіли заманити Данила на бесіду в село Вишню і вбити їго, але Данило якось довідався про те і не поїхав. Він поїхав до Київа набрати собі війська, а бояри тим часом посадили на престолі в Галичі венгерського королевича. Вертаючись до дому, Данило мусів знов добувати з військом свою столицю. Данилові так настирились бояри, що він задумав збудувати собі нову столицю. Раз якось бувши на вловах, він взяв місце і спитав, як зватися те місце; єму сказали, що воно зватися Холм. „То нехай же тут буде город Холм!“ промовив Данило і заклав тут город Холм, збудував собі дворець і церкву святого Івана Златоустого. На те місце почали збиратись люди, і з того часу став город Холм в теперішній Люблінській губерні. Тут уже не було старих бояр, що так єму допікали в Галичі; єму було легче дихати. В кінець усого Данило взяв і Київ, котрий князі так само перекидали з рук у руки, наче м'яч, як і Галич і всі тодішні города. Він однаке не схотів зістатись у Київі і посадив там свого

намісника, воєводу Дмитра. Саме в той час скоїлось велике лихо на Україні: прийшла з Азії велика Батиєва орда.

Батий вів свою орду не просто на Київ: вище од Каспійського моря він перейшов річку Волгу і вдарився на північ, де тепер живуть руські, чи великороси. Він попалив усі города: Рязань, тоді ще невеличку Москву, Владимир, Сузdal, Торжок, вирізав велику силу народу і дійшов аж до Новгорода. Батий не взяв Новгорода тим, що кругом ёго були великі болота, а тоді почалася весна, і розлилися ріки. Зруйнувавши північну Русь, Батий в 1239 році рушив на налу Україну.

З великого степу прийшла татарська орда 1239-го року, напала на Переяслав, вирізала половину города, а другу погнала в степи в полон. Одну частку свого війська Батий послав на Чернігов. Черніговський князь, Мстислав виступив проти Татар з військом; Татари розбили его військо, і сам князь втік в Венгрію. Після того Татари спалили город, вирізали всіх людей, тільки не вбили архіерея, бо татари поважали всяку віру і духовенство. Хан Менгу, Батий небож, поїхав з Чернігова подивитись на Київ і став за Дніпром проти Київа в Пісочному городку. Менгу дивився на Київ з за Дніпра і милувався городом. Високо на горі стояв Київ, підперезаний білою мурованою стіною; з-за стіни блищали золотими верхами Св. Софія, Михайлівський монастир, Десятинна церква, виглядала покрівля княжих теремів з черепиці всякого коліру. Внизу над Дніпром стояв Подол з сотнею церков. На південь од Київа на

горі стояв Миколаївський монастир, Печерський, Видубицький. Миж ними скрізь на горах тоді ріс густий ліс. Менгу послав в Київ послів і велів оддати єму город. Кияне вбили послів, а тодішній київський князь Михайло, не діждавши татарського війська, мерщій дав драгла в Венгрію, покинувши Київ на волю Божу. Менгу вернувся до Батия, і через рік зімою перед Різдвом в 1240 році Батий прийшов під Київ з усією ордою і перейшов Дніпро по ліду. Татари облягли як хмара теперішній Старий Київ. Татарські гарби скрипіли, верблюди ревли, коні иржали, і од того гуку й скрипу в городі неможна було чути й слова. Татари почали приступати до города од полудня, де ріс густий ліс, і стали брати Лядські ворота. День і ніч вони били в стіні дерев'яними таранами і таки розбили їх. В Київі князя не було; Михайло втік в Венгрію, а Київ забрав собі Данило галицький, але сам не застався в Київі, а посадив тисяцького Дмитра. Дмитро сміливо одбивався од Татар на розвалюючих стінах, а кияне тим часом насипали позад стіни нові вали. Татари прогнали киян в город і зостались спочивати між стінами і тим валом до вечора і цілу ніч. Тим часом городяне втікли в Десятинну церкву, позносили туди своє добро, збудували кругом церкви дерев'яні стіни, позлазили навіть на церкву. Татари вступили в город, а тим часом од великого натовпу людей на церкві і в церкві завалились стіни і побили багато народу; на святого Миколая, 6 декабря Татари спалили ввесь город, вирізали всіх людей, тільки не вбили тисяцького Дмитра за те, що він так

сміливо обороняв город. „Мати городів руських“ вкрилась руїнами і кровлю і на довгий час стала маленьким містом.

З Київа Батиєва орда рушила на захід сонця, на Волинь, забіраючи городи і вирізуючи людей. На Волині Татари довго стояли під городом Колодяжним, теперішнім Лодижином, над Бугом, і не могли їх взяти. Тоді вони почали намовляти городян, щоб вони oddали їм город, і обіцяли їх помилувати. Але як тільки лодижинці одчинили ворота, Татари вирізали всіх людей до малої дитини. Так само вирізали вони всіх до останку в городі Володимири Волинському, взяли Берестя, Кам'янець, тільки ніяк не могли взяти Крем'янець, бо він стояв на високій недоступній горі. З Волині Татари пішли на Галичину, зруйнували всі городи. Галицький князь Данило саме тоді поїхав з сином до венгерського короля. Татари взяли Галич. Тисяцький Дмитро побачив, що Татари так страшно руйнують Україну, і напряв Батиєві швидче поспішати далі, щоб Венгри не зібрали великого війська. Тоді орда розділилась на двоє: одна частка пішла через Карпатські гори на Венгрию, а друга повернула на Польщу. В Польщі і в Венгерщині Татари розвалляли і спалили городи і вже хотіли вдарити на Німців, але тут проти їх вийшов чеський княз В'ячеслав з військом і вперше двічі розбив Татар. Тоді Батий повернув назад, дійшов до річки Волги і осівся з усією ордою там, де Волга втікає в Каспійське море. Там на одному острові, між рукавами Волги, він збудував своє становище і назвав єго Сарай,

а єго орда почала зватись Кипчаком або Золотою Ордою.

Після татарського нападу Україна стала пустинею. Городи стали руїнами, люди порозігались в лісі на Полісся, поля заросли бурьяном, до Берестя не можна було наблизитись — так смерділи в городі трупи. В Володимирі не було ні одного живого чоловіка, а вся церква була повна кісток; коло Києва лежали великі купи людських та кіньських кісток, а самий Київ, що колись був такий великий і гарний, що єго можна було прирівняти до Цареграда, став невеличким містом. В Київі колись було чотиріста церков, а після Татар в єму ледве зсталось двісті хат. Татари вигубили велику силу народу, побили й розігнали князів. Од-чого ж Татари так легко розбивали наше військо і брали городи? Од-того, що князі вміли брати й руйнувати свої городи, а як прийшли Татари, то вони не зібрались усі до-купи та не вдарили разом на Татар, а оборонялися кожний на-різно од другого. Татари побили їх одного по другому, бо вони все собі змагались за городи та за престоли, не хотіли дати помочі один другому, а де-які з переляку повтікали з городів і покидали своїх людей на волю Божу. Татари вміли добре битись, а князі не вміли, або не хотіли боронитись. І сталося так, як проголосував київський князь Ярослав: князі занапестили і себе, і всю Українську землю.

Сівши в новому місті, Сараї, Батий послав своїх урядників, чи як вони звались, баскаків, щоб вони по-записували всіх людей на Україні од десяти літ, окрім жінок, і по тим книгам збиралі податі; всі мусили да-

вати десяту частину свого добра: товару, овець, коней більших, гнідих і вороних, платити подать од ставів, од озер, од млинів, і за всяке ремесло. Татари брали собі в орду десятого хлопця і десяту дівчину, а хто не міг платити податі, того або вбивали, або брали в орду. Татари не брали ніякої податі тільки з духовних та з монастирів, бо поважали всякую віру. Од-того тоді стало дуже багато монастирів, бо тільки въ монастирях можна було спокійно прожити. Багаті люди одиисували на монастирі землі й гроші і сами постригались в ченці, і тим-то монастирі стали дуже багаті, мали дуже багато землі і грошей. В самому Сараї був цілий куток, де жили християне; там була навіть християнська церква і архієрей, а де-які хани слухали службу Божу і християнську, і магометанську, і свою язичеську. Один хан сказав, що всякі віри меють людьми все одно, що пальці на одній руці: кожна віра веде до Бога.

В самий час татарського нападу галицький князь Данило поїхав до венгерського короля з своїм сином Левом: він хотів засватати венгерську королівну за свого сина. Сватання якось не скількоється і Данило вертався до дому, а на Карпатських горах встрів велику силу свого народу. Тепер тільки він довідався, що татарська орда розігнала народ, забрала й зруйнувала его городи. Данило пішов шукати своєї жінки і брата Василька і знайшов іх аж у польського короля Болеслава. Тут Данило пересидів лиху годину, доки Татари повернулись назад, і вернувся до дому. Він приїхав в свій город Дрогичин на Бугові, хотів там стати, а намісник не

пустив в город свого князя. Данило поїхав на Берестя, на Володимир, і знайшов тільки руїни, та купи трушів в церквах. Данило почав скликати народ в городи, правляв їх і велів знов будувати доми й церкви. Другі галицькі городи, Перемишль, Коломия, були в боярських руках. Данило мусів віднімати свої городи в бояр і виганяти їх. А тим часом в городи повертались князі і знов почалася між ними колотнеча на руїнах сел та городів. Черніговський князь причепився до Данила і хотів одняти од єго Галичину, оженився з дочкою венгерського короля Бели, навів Венгрів і хотів взяти Галичину. Венгерський воєвода Фільній, которого Русини дражнили „прегордим Філею“, з Ростиславом, підступив під Ярослав. Ростислав чванився, що колиб він знат, де тепер Данило з братом Васильком, то він пішов би на їх з десятма воїнами. Тим часом Данило з Васильком вели військо проти Ростислава й Фільнія. Над ними крутилася ціла хмара орлів та ворон. „Се добрий знак!“ промовили Русини. Данило вдарив на ворогів, Русини видерли коровгу в Фільнія і розідрали. Молодий Лев, Данилов син, поламав свій міч об Фільніеву залізну одежду. Венгри навели ще й Поляків. Поляки крикнули: „проженімо великі бороди!“ і кинулись на Василька. Але Русини розбили Поляків і Венгрів і вони всі кинулись на втікача. Фільнія половили, привели до Данила і тут єго вбили. Ростислав мусив втікати назад.

Данило одпочив і почав будувати свої городи, накликав в іх чужих людей, армян, жидів, вінців, од чого й тепер в галицьких городах живе багато чужого народу. Да-

нило вже думав, що єго не потревожять Татари... а тим часом в 1250 році прийшли до єго посли од Батия і грізно сказали: „давай Галич!“

Данило зажурився. Воюючи з Венграми, Ляжами і руськими князями, він не мав часу збудувати в городах добрих стін і твердинь. Всі князі вже їздили в Орду кланятись ханові до землі. Данило мусив і собі іхати в Сарай, щоб поклонитись ханові. Татарська сила була страшна. В-восени, на Дмитра, Данило поїхав в Золоту Орду. Прибувши до Київа, Данило став в Видубицькому монастирі, попросив до себе ченців, просив молитись за себе Богу, просив одправити молебінь Архистратигу Михаїлу, потім сів на човен і поплив до Переяслова. Тут его стріли Татари. Ханський воєвода, Куренса, повів єго через степи. Тяжко було Данилові, що Татари панують на Україні. Він чув, як Татари принижували князів, силували іх ставати перед ханом на коліна, кланятись єму до землі чолом, ще й по-татарській молитись: кланятись кущеві й огневі. Данило доїхав до Волги. Тут єго стрів татарин Сунтур і сказав єму: „твій брат кланявся кущеві, і тобі доведеться кланятись!“ — „Чорт говорить твоїми устами! бодай тобі Бог заціпив рот, бодай я не чув такого слова од тебе!“ промовив Данило.

Данило приїхав в ханську столицю Сарай і мусив іти кланятись Батиєві. Батий жив не в дворці, як живуть царі, а в здоровому шатрі, наче багатий циган, і вся єго столиця була похожа на циганський табір. Їго шатро було вистлане дорогими килимами. Батий сидів на троні. Данило був самий значний князь, і хав

Поліссі Ятвяги, що жили в теперішній Гродненщині, почали нападати на Данилові городи й села, забірали людей в неволю і гнали в свою землю. Данило напав на їх села в болотах та лісах, визволив багато народу, вбив ятвязького князя Стеконта, забрав собі єго землю і накинув на Ятвягів подать. Од того часу Ятвяги почали сchezати: мабуть переробились на Українців, бо тепер в Гродненщині нема й сліду того давнєго народу.

Разом з Ятвягами з'явився ще один ворог: то була Литва. Тепер у нас на Україні литвинами звуть білорусів та чорнорусів, що живуть на далекому Поліссі, в Мінській, Могилевській, Вітебській та Віленській губернії. Але білоруси не Литва: білоруси, що плавають на Дніпрі на плотах та на байдаках, в білих свитах і білих повстяних шапках, то частка українського народу. Вони говорять українським язиком, тільки вимовляють українські слова по-своєму, чи як у нас кажуть дзекаютъ. Литва то таки особливий народ, і живе аж за Польщею та Білою Русью. Ота Литва стала нападати на Білу Русь. Один литовський князь, Миндовг, збудував собі столицю Новогродок на Білій Русі в Мінщині. Один єго небож, Тевтивілл, став князем полоцьким, другий, Едивід, став князем смоленським, а їх дядько, Вікент, завоював Вітебськ. Миндовг хотів однати в родичів їх землі, а вони почали просити помочі в Данила, бо Данило, після смерті першої жінки Ганни, оженився вдруге на сестрі Тевтивілла й Едивіда. Данило пішов з військом на Міндоцга, повів проти єго

Ятвягів. Миндовг почав тоді благати Німців, і щоб запобігти їх ласки, вихрестився і став католиком. Але як Німці не дали єму помочі, він покинув католицьку віру, знов став язичником, помирився з небожами і з Данилом і оддав свою дочку за меншого Данилова сина, Шварна. Миндовгів син, Войшелк, вихрестився, прийняв православну віру і навіть постригся в ченці. Войшелк дуже любив Данила, і сам привів свою сестру до Данила, щоб віддати її заміж за Шварна; Литва помирилась, поріднилась з Данилом, а Данилів син, Роман, став князем на Білій Русі, в Новогородку, Слонімі і в Волковийську. Але од того часу Литва починає напирати на Україну. Воюючи з Ятвягами і з Литвинами, Данило не кидав давніїх своєї думки: скинути татарське ярмо. Данило почав шукати собі помочі і запобігати ласки в римського папи Іннокентія четвертого. Папа був тоді дуже могутний: він мав своє царство, був царем і його слухали всі німецькі і інші королі, а хто його не слухав, того він проклинов і одбірав королівську корону. Данило почав в 1246 році перемовлятись з папою і просити в його помочі на Татар. Папа ласкаво обізвався до Данила, але в його була думка куди інше: єму хотілось, щоб Україна прийняла католицьку віру, або ж унію, а замість війська, папа прислав до Данила католицьких ченців, посадив уже в Галичі католицького архієрея, Альберта, вавзяв Данила королем і обіцяв оставити православну службу божу, аби тільки Данило покорився папі і підхилив Україну під його руку. Данило не того ждав од папи і промовив до папського посла: „нашо мині королівський вінець, коли

одтого Татари не перестануть чинити лихо на Україні"? Після-того Данило вигнав католицького архієрея, одіслав назад папського посла. Через кілька років венгерський король помирив Данила з папою, і папа послав проповідувати між усіма католицькими народами, щоб вони встали на Татар і прогнали їх в Азію. Папа прислав Данилові золотий королівський вінець і скипетр і обіцяв дати поміч проти Татар. Данило довго не йняв віри, не хотів брати вінця, але єго вговорила єго мати і польські князі, обіцяючи од себе поміч на Татар, як тільки він надіне вінець од їх папи. Данило згодився, і 1255 року папський архієрей коронував єго королівським вінцем в городі Дрогичині, на ріці Бутгові, в Гродненщині. Данило почав будувати в своїх городах брівості і насишати вали, щоб рушити на Татар.

Тим часом Татари догадались, що задумусь Данило. Ханський воєвода, Куремса, підступив під город Бакоту. Якийсь чоловік, на прізвище Милій, отдав город Татарам, і вони настановили єго там своїм баскаком. Данило був тоді в Литві і послав на Бакоту свого меншого сина, Лева. Лев одібрав Бакоту од Татар, полонив Милія і одіслав до Данила. З радости Милій одпрохається у доброго Данила; Лев взяв єго на поруку і випустив, а Милій вернувся, та знов отдав Бакоту Татарам. Куремса підступив під Крем'янець, але не міг єго взяти. Знайшовся й український князь, що пристав до Татар і просив в їх помочі ьроти Данила; то був

новгородсіверський князь, Ізяслав, котрого дядьків повісили колись в Галичі. Данило послав проти іх сина Романа, а сам пішов на влови до Грубешова і вбив списом своїми руками трох диких кабанів. Роман напав на Ізяслава так несподівано, що він ледви втік, виліз на церкву і там сидів три дні без хліба і води, а на четвертий день здався. Куремса не пішов далі, бо боявся Данила. Татари вгамувались і про їх довго не було чутки.

Тоді Данило задумав одібрati од Татар свої горodi до самого Киїva. Литовський князь Миндовг обіцяв стати з ним protи Татар, і Данило послав своє військо на Татар з своїми синами Шварном, Левом та воєводою Данилом Pavловичом. Pavлович одняв од Татар Межибожje, Лев завоював землю по над rічкою Бугом і вигнав звідтіля Татар, а Шварн забрав всі горodi по rічку Tetерев до Жидичева. Один тільки горod Звягель зрадив і не здавався. Тоді сам Dанило pішов на Zвягель, взяв єго, а городян порозселяв в інчі горodi. А тим часом Litвини, замість того, щоб помагати Dанилові iйти з ним на Kyїv, почали грабувати горod Lуцьk. Dанило послав protи Litviniv свого двірського, Oleksu. Oleksa прогнав Litviniv i потопив їх в oзєri. Tатари побачили, що се не жарти, i послали свого воєводу Kуремсу на Lуцьk. Lуцьk стояв на острові: kругом єго текли rіki, a городяни розламали міст на Стирі. Tатари почали кидати через rічку в горod пороками чи таранами каміння, ale знялася така здорова буря, що поламала їх тарани. Kуремса вернувся назад, a на єго

місце 1260 року хан прислав воеводу Бурандая, дуже лютого татарина. Бурандай прийшов на Волинь з великою силою Татар.

Данило ждав помочі од папи, що обіцяв підняти на Татар всі європейські народи, а тим часом помочі не було. Тоді Данило побачив, що він розпочав з Татарами війну, роздратував їх, і мусив сам мати з ними справу. На Данилове іщасть хитрий Бурандай, вступивши на Волинь, послав приказ Данилові, щоб він ішов з ним воювати на Литву. Данило був дуже радий, одначе сам не поїхав, а послав свого брата Василька. Він був сердитий на Литвинів за їх недавню зраду. Татари спалили і зруйнували Литву, і Бурундай одіслав до дому Василька. Але на другий 1261 рік, вертаючись з Литви, Бурандай прислав Данилові і синам його грізний приказ: „стрічайте мене, коли ви хочете мириєтись зо мною; а хто не вийде мині назустріч, з тим я буду воюватись!“ Василько саме тоді справляв весілля своєї дочки; він покинув весілля і поїхав з поклоном до Бурандая; Данило сам не поїхав, а послав свого сина Лева і холмського Владику Івана. Лев і владика Іван пішли до Бурандаля і понесли єму дари. Бурандай почав грозити і кричати на їх. В кінець усого Бурандай звелів князям роскидати і розвалити збудовані кріпості й стіни в городах.

Помочі не було де взяти, і князі мусили сами розвалювати свої кріпості. Лев збудував тоді город Львов в Галичині і зробив в єму кріпость. Телер він мусив сам її роскидати. Василько послав розвалити стіни в

Крем'янці і Луцьку. Сам Бурандай поїхав з Васильком до Володимира, щоб подивитись своїми очима, як будуть розвалювати стіни. Він послав Василька вперед себе, і Василько звелів запалити стіни і будівлю кріпості, щоб скоріше все зруйнувати, доки не приїхав ще Бурандай. Бурандай застав, як стіни вже гасли, пообідав у Василька і звелів роскопати до останку і вали. Взявши з собою Василька, Бурандай пішов далі на столицю Данилову Холм. Данила вже там не було. Владика Іван приїхав раніше і все росказав Данилові. Данило не хотів кланятись Татаринові і виїхав в Венгрію. Кругом Холма були добре стіни, і городяне хтіли оборонятись. Бурандай послав Василька під город, щоб він вговорив городян oddati город, а з ним послав і татарина, щоб він слухав що Василько буде говорити городянам. Василько прийшов під город, набрав у жменю камінців і закричав: „гей ти, наймите Косцянтине, і ти наймите Луко Івановичу! се город моого брата і мій! здавайтесь!“ Промовивши сілова, він тричі кинув камінцями на землю. Боярин Костянтин, стоячи на стіні з городянами, зрозумів, навіщо Василько кинув тричі камінцями на землю. То був знак, щоб він не робив того, що говорив Василько при Татарах. Боярин Костянтин закричав до Василька: „йди собі геть, а то ми дамо тобі каменем в лице; ти вже не брат своєму братові, а ворог“!

Татари росказали Бурандаєві, як говорив Василько, і Бурандай похвалив єго за вірність, однаке побоявся підступати під Холм і, обминувши єго, пішов на

Польщу, потягши і Василька з собою. Татари забрали де-які польські городи, попалили їх і вирізали людей. Після того Бурандай вернувся з Татарами на Дніпро.

Данило вернувся до дому, стративши останню надію на іноземну поміч на Татар. Городи стояли без стін. Україна стала ще слабішою, а діти Литвини, щоб зігнати злість за те, що Українці приходили з Татарами на Литву, почали вчанчати на Україну. Василько розбив їх і прогнав назад. Тим часом в самій Литві було не спокійно. Раз Миндовг іхав лісом, і єго вороги підстерегли і вбили єго. Тоді Миндовгів син, Войшелк, що був уже ченцем, зняв з себе чернечий клобук, став князем, страшно покарав батькових ворогів, та й знов пішов в монастирь, oddавши литовський престол Даниловому синові, Шварнові. В той час 1264 року, Данило вмер в своїй столиці, в Холмі, і єго поховали в церкві Богородиці.

Між усіма князями свого часу Данило галицький був найлучший князь. В єго руках була тодішня Україна по самий Дніпро, і він один був найдужчим князем. Тоді як другі князі руйнували свої таки городи, ще Татар кликали на поміч, Данило стояв за Україну. Гордий, сміливий, нехитрий і добрий він часто прощав своїх ворогів, а найбільше галицьких бояр, і єго ніколи не покидала думка визволити Україну з татарського ярма. Татарський хан зитав єго з честю, пана запобігав єго ласки, коронував єго королівським вінцем. Їго шанував всігерський король, німецькі, чесські й польські князі. Між дрібними зажирливими на чужі землі

тодішніми князями Данило був найлучшим князем чи королем України.

Після смерти Данила, на Волині був князем брат його Василько, але й він швидко вмер. Данилові сини розділили між собою Україну: Мстислав був князем на Волині і в Київщині, Лев в Переяславі, а Шварн на Поліссі, на Білій Русі. Лев збудував в глибокій долині, між горами, город Львів, не підіймався на Татар і часто ходив з ними на Польщу і Венгрію. Шварн умер бездітним, а Лев убив Миндовгового сина Войшелка, щоб забрати собі Білу Русь і Литву. Син Лева Юрій знов став князем на всю Галичину й Волинь, а після його ще були князями в Галичині потомки Данилові. Вони часом звали себе в грамотах руськими королями і підписувались разом з боярами. Такі могучі були бояре в Галичині, що правили землею нарівні з князями. В Чернігові, в Переяслові і в Київі і в інших українських городах і до того часу ще були князі, але вони не мали сили, бо їх княжества були малі. Татарські хани стояли над усіма князями і збиралі з людей податі.

Тим часом з'явився новий ворог України: то була Литва. Литва жила на північ од Польщі і на захід од Білої Русі. Вона дробилася на кілька родів: на Литвинів, Жмудь, Латишів і Пруссів, і займала землі аж до Балтійського моря, де Німан і Двіна втікають в море. Литвини були бідні, дики, жили в страшних лісах, пущах та нетрах і були такі слабі й бідні, що платили Русинам податі ликами та вінками. Вони довго були

князя Гольшанського. Од того часу Україна зосталась в руках литовських князів. Через двадцять років після ірпенської битви Галичину забрала Польща. В Галичі сів князем польський князь Болеслав, которого мати Марія була русинка з роду Данила. Галицькі бояре єго отруїли, і 1340 року польський король Казімір забрав Галичину. Од того часу Галичина зосталась за Польщею, доки не забрав її з Польщею ціарський чи австрійський, німецький царь.

Гедимин вмер язичником 1339 року і покинув сім синів од трох жінок, з котрих дві остатні були русинки. Він оддав Вільно найменчому синові, Євнуту, а другим синам пороздавав городи на Україні. Любарт став князем на Волині, Каріат в Новогродку, Наримунт в Шінську. Старший син, Ольгерд вітебський, і Кейстут, що був князем в Троках, вигнали Євнута з Вільна, і Ольгерд став великим литовським і українським князем. На місце давніх князів, потомків Рюрика, посідали литовські князі, потомки Гедимина. Попередні князі то повтікали, то були побиті, то поставали незначними князями в маленьких містечках, і навпісля перейшли на значних поміщиків. Наша земля, замісць давнєго призвіща Русі, часто звалась од того часу Литвою, а найбільше польські землі, чи Білорусія, що на Україні і тепер звуть її Литвою.

Литовські князі, як і татарські хани, не змінили давніх порядків на Україні; все зсталось, як було, тільки на місці князів давніх стали князі литвини, та ѹ вони зараз таки перестали бути литвинами. Неможна навіть

сказати, щоб Литва завоювала Русь, як от наприклад Татари. Давні князі поприймали де-котрих литовських князів до себе в-прийми до своїх дочок, а сам Гедимин прийшов воювати Волинь та Київ не тільки з своїми литвинами, але і з русинами, городянами з Гродні, Полоцька і Новгородка. Гедиминови сини й внуки прийняли православну віру, почали говорити українським язиком, писали свої закони не політвинські, а поукраїнські. В самій столиці, Вільні, придворі великих князів, говорили поукраїнські. А тим часом Литва допомогла Україні скинути татарське ярмо! Вісімдесят літ панували Татари на України. Од того часу Татари й не зачіпали України, хоч іще двісті літ панували на Московщині.

Після Татар і за литовських князів, давні руські княжества розбились на дві частки. Теперішня Україна і Біла Русь oddілились і почали зватись Литовською Русью, а давні княжества Сузdalське, Владимирське, Ростовське і Московське залишилися ще довго під Татарами і потім; московські князі збили всі княжества до-купи, згубивши усіх князів, і збудували велике Московське царство з столицею в Москві, де тепер в тих краях живут великорусси, чи як тепер на Україні їх звати — руські. Новгород давно був часткою України; в єму жив такий самий народ, як на Україні, бо й тепер під Новгородом народ дуже закидає поукраїнському, а часом і говорить таким язиком, як в Чернігівщині. В Новгороді ще давно було народне віче, чи громада, і він не приставав ні до України, ні до Московського царства. Але московські князі таки зломили віче, вигубили багато народу, перевели половину

городян в Москву, а з Москви перевели людей в Новогород і прилучили їго до Московського царства. Одтого часу стало на сході Європи Московське царство, по над Волгою та річкою Окою, і Литовська Русь, чи теперішня Україна з Білою Русью, на Дніпрі та на Двині. Од того часу наш край починає зватись Україною, і в народніх наших піснях вже скрізь споминається Україна; тільки в Галичині і тепер народ зве свій край Русью, а себе зве Русинами.

Після смерті Гедиміна, як ми казали, великим князем над усею Литвою і Україною став єго син, Ольгерд. Він був дуже розумний чоловік, вмів говорити на всіх чужоземських язиках, не любив гаяти часу на розвагу й забавки, не пив ні вина, ні пива, ні меду, був сміливий, любив воюватись і розширив далеко своє царство. Він був хитрий, обережний, як московські князі, і тим не був похожий на князів коліна Рюрикового.

В Україні, на Подоллі ще сиділи Татари. Ольгерд вигнав їх, забрав Подоль, а потім і Черніговщину. Вся тодішня Україна, окрім Галичини, була в єго руках. Він посадив у Київі свого сина Володимира, а після єго був Володимирів син, Олександер чи Олелько. Олелькови пістомки княжили в Київі більше ста літ і звались Олельковичами. Всі Ольгердови сини прийняли православну віру і поставали зовсім українцями. Як тільки давня Русь розділилась на двоє царств, зараз між ними почалася колотнеча. Ольгерд кинув очма на Московське царство і хотів єго завоювати. Він хотів побо-

роти московського князя татарською силою і 1349 ро-
ку послав свого брата Коріята в орду до хана Чані-
бека просити в єго помочі на московського князя Се-
мена Гордого. Семен сказав ханові, що Ольгерд одбив
у єго Україну, і хоче одняти й Московщину. Хан не
дав єму помочі, і Ольгерд помирився з Семеном і по-
сватав єго родичку, тверську князівну Уляну. Ольгерд
помирився з Семеном може тим, що в єго під боком був
могучий ворог, німецькі лицарі. Вони напали на Литву,
попалили багато городів, і побили багато людей. Оль-
герд ледви одбився од німців з литовськими і україн-
ськими полками, але часто нападав на московські сусід-
ні городи і хотів забрати їх собі. За московського кня-
зя Дмитра Донського Ольгерд підходив під саму Мо-
скву, однаке не взяв города, тільки забрав багато то-
вару і погнав в полон багато народу. Ольгерд умер
1377 року ченцем і схимником і розділив своє княже-
ство між синами. Найменчого сина, Ягелла, він наста-
новив великим князем над усею Литвою і Україною.

Ставши великим князем, Ягелло пооднімав кня-
жества у своїх родичів, порозгонив їх в чужі землі,
свого рідного дядька Кейстута велів задавити в тюр-
мі під землею в одному палаці, а сина єго Вітовта за-
пер в тюрму. Ягелло став православним і звався Яко-
вом. Але в той час не стало короля в Польщі, і Ягел-
лові захотілось стати польським королем.

Польский король Людовик умер і не заставив сина
наслідника, а тільки молоду дочку Ядвигу, чи Явдоху. Яд-
вигі було тільки пятнадцять літ. Багато женихів сва-

тало Ядвигу, але вона любила одного німецького, австрійського князя, Вільгельма, і хотіла вийти за його заміж. Тим часом Ягелло послав своїх сватів до Krakova, що був тоді столицею Польщі. Ягелло обіцяв прilучити до Польщі Литву й Україну, дати поміч Полякам проти Німців, прийняти католицьку віру і вихристити на католиків усю Литву з панама і народом, ще й привезти до Krakova все своє добро. Польським панам і духовенству дуже сподобався Ягелло, та не сподобався він Ядвізі. Вона чула, що Ягелло був поганий з лиця, лихий норовом і дикий. Вильгельм тихенько пріхав до Krakova і потайно повінчався з Ядвігою, але як тільки пани довідались про те, то Вильгельм мусив утікати з Krakova. Ядвіга стала дібки: не хотіла йти за Ягелла. Пани і духовенство вговорили її, що Бог дастъ її душі спасення, як через неї ввесь литовський народ вихреститься на католицьку віру. Ядвіга згодилась, і Ягелло рушив в дорогу. Вона послала посла назустріч роздивитися на Ягелла; її трохи піддурили, що Ягелло не поганий, довгообразий, рівний, здоровий. Ядвіга повінчалась з Ягеллом, і він зостався в Krakові королем Польщі, Литви й України 1386 року. Після того католицькі попи наїхали в Вільну, порозваливали язичеські церкви, погасили святий огонь, побили святих гадюк. Народ думав, що на їх спаде з неба огонь за таке діло; але огонь не спав, і Litvinи почали вихрищуватися на католицьку віру. Русини були вже православні і не хотіли ставати католиками. Деякі князі з Ягеллової рідні стали католиками, а деякі

зостались православними. Сам Ягелло став католиком, і єму дали імення Владислава.

Од того часу потроху починається велике лихо для України. Польща почала [потроху запускати руки в Україну, доки зовсім хитрощами не забрала України. А продали Польщі Україну й Литву князі та українські й литовські пани. Те лихо однаке прийшло не зараз, а перегоди. Ставши польським королем, Ягелло зостався жити в Кракові між польськими панами. Литвинам се не сподобалося, і син Кейстута, Вітовт, двоюродний Ягеллів брат, став великим князем на Литві й Україні.

Вітовт вирвався з Ягеллових рук, як Ягелло посадив їго в тюрму: він убрав в свою одежду одну наймичку, що приходила в тюрму з єго жінкою, поклав її на ліжко, а сам перебрався в її одежду і втік з тюрми до німців-лицарів, завоював Вільно, і Ягелло мусив на звати єго великим князем Литви й України. 1392 року Полякам не вдалося забрати Литву й Україну зовсім, і Україна ще пожила трохи сама по собі. Вітовт, хоч і був сам католиком, був українським великим князем і одбивався од Польщі цілий свій вік.

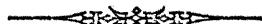
В товт був далеко розумніший од Ягелла, гоноровитий і дуже сміливий. Ставши великим князем, він хотів розширити своє царство, одняв од московського царства смоленське княжество. Він ходив на Татар в Полтавщину, але Татари розбили єго військо на березі Вorskли 1399 року. Зате ж він розбив німецьких лицарів 1410 року так, що вони після того вже не напа-

дали на Литву. З ним бились Русини з усіх українських княжеств, а найдужче бився смоленський полк. Через три роки після того, 1413 року, Вітовт зовсім погодився з Ягеллом і вони в двох зъїхались з польськими, литовськими і українськими князями в Городно над Бугом на сейм чи на раду. Тут Ягелло дав литовській і українській шляхті білші права, такі які мала польська шляхта, і всі постановили у всіх ділах зъізжатись на раду, не воювати одним без других і вибирати в загальній думі князів. Але з того нічого не вийшло. Вітовт хотів зовсім одбитись од Польщі, зробити з Литви і України самостійне царство і більше не їздив до Поляків на раду. Тоді на Україні не було митрополіта, бо київські митрополіти перейшли в Москву після татарської руїни і з Москви правили українським духовенством. Щоб зовсім одрізнати українське духовенство від Московського царства, Вітовт звелів архіереям вибрати собі особливо митрополіта в Київ, і вони вибрали вченого болгаря Григорія Цамблака. В кінець усёго, Вітовт задумав стати королем, послав до німецького імператора Сигізмунда за королівською короною і вже напросив до себе князів на коронацію. Поляки довідались про те, зловили дорогою Сигізмундових послів і одняли од іх корону. Старий Вітовт після того швидко вмер 1430 року великим князем Литви й України. На Україні одначе єго не любили, за те що він був католиком і трохи держав руку за поляками, а не за народом, хоч він і дбав про самостійність Литви й України і таки був зовсім самостійним великим князем.

Після Вітовта був ще один великий князь Литви й України. То був рідний брат Ягелла, Свідрігелло. Він був православної віри і держав православну тверську князівну Уляну. Далеко розуміший од Вітовта, Свідрігелло цілий свій довгий вік одбивався од Польщі, щоб зробити Україну з Литвою зовсім самостійним царством. Він обирається не на панів, а на народ, який був одної з ним православної віри, і народ любив їго. Не хитрощами, а просто й сміливо, як самостійний український князь, він став проти Ягелла й проти Польщі і хотів одібрати ті українські землі, що Польща вже загарбала собі. Поляки і литовська католицька шляхта не любили їго і скинули їго з велико-княжеского престола. Великим князем на Україні і Литві став Вітовтів брат, Сигизмунд, католик. Але за Свідрігелло стояла православна Україна, і між ними почалася довга боротьба на кіньці літ. Правда, Сигизмунда вбив один князь, Чарторийський, але Свідрігелло не міг стати знов великим князем і вмер бездітним 1459 року, залишившись тільки князем луцьким на Волині. Свідрігелло був остатком великим князем України. Він цілий свій вік стояв за православну віру, за особність і самостійність України од Польщі. Після його смерті великий князь України, Казімір, був разом і польським королем, і од того часу вже не було великого князя на Україні. Польща таки дійшла хитрощами до свого; не силою, не воиною, а хитрими словами, заманюванням українських панів вона притягла до себе Литву і всю Україну.

Од того часу почалося для України більше лихо, ніж було татарське ярмо. Разом з Свідригеллом 1452 року надовго замерла Україна. Свідригелло був останній, самостійний, український великий князь.

КІНЕЦЬ.

- Закревскій.** Старосвѣтскій бандурастъ. М. 1860 г. ц. 2 р. 50 к.—Лѣтописное описание Кієва, 2 т. съ атласомъ. М. ц. 7 р.
- Записки Юго-Западнаго Отд. Имп. Рус. Геогр. Общ. за 1873 г. К.** 1874 г. ц. 1 р. 80 к., за 1874 г. ц. 2 р. 25 к.
- Записки Українца изъ времени послѣдняго польского восстания 1861—64 г. К.** 1869 г. ц. 30 к.
- Іванишевъ.** О древнихъ сельскихъ общинахъ въ Юго-Западной Руси. К. 1868 г. ц. 50 к.
- Иродчукъ.** Сира кобиля. Рассказъ. ц. 6 к.
- Квитки Г.** Підбреҳачъ. ц. 3 к.
- Кіевъ съ предмѣстьями, по переписи 2 марта 1874 г. К. 1875 г. ц. 3 р.
- Классовский А.** Нѣкоторыя данины для климатологии Кієва. К. 1874 г. ц. 30 к.
- Кіевскій общенолезный календарь на 1876 г. К. 1875 г. ц. 40 к.
- Кобзарь Остань Вересай,** его музыка и исполнимый имъ народный пѣсни. К. 1874 г. ц. 60 к.
- Комаровъ.** Розмова про небо та землю. К. 1874 г. ц. 8 к.—Розмова про земні сили. К. 1875 г. ц. 15 к.
- Коссовскій.** Торфъ, какъ новый источникъ богатства Юго-Западнаго края, съ рисунками. К. 1875 г. ц. 50 к.
- Костомаровъ П.** Русская история въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей. Слб. 1873—1874 г. 5 в. ц. 1—4 по 1 р. 25 коп. 5 в.—1 р. 50 к.
- Историческая монографія и изслѣдованія: 12 т. ц. 22 р.—Кременцій Кордъ. Слб. 1862 г. ц. 75 к.
- Константиновичъ.** Нѣкоторыя данины о народномъ образованіи въ Юго-Западномъ краѣ, съ картою. К. 1874 г. ц. 50 к.
- Котляревскій.** Собрание сочиненій. К. 1875 г. ц. 2 р.—Енеїда. К. 1876 г. ц. 80 к.—Москаль-тарівник. К. 1875 г. ц. 35 к.—Наташка-Полтавка. К. 1875 г. ц. 35 к.
- Кулишъ.** Исторія возсоединенія Руси. 2 т. ц. 4 р.—Записки о Южной Руси. 2 т. ц. 3 р. 50 к.—Чорна рада, на малор. яз., ц. 2 р.—Дівоче сердце. Ідилія. К. 1876 г. ц. 20 коп.—Ория. ц. 5 коп.
- Купчанко.** Нѣкоторыя историко-географические свѣдѣнія о Буковинѣ. Съ картою Буковины. К. 1875 г. ц. 50 к.
- Левицкий І.** Повісті. К. 1874 г. ц. 1 р. 50 к.—Маруся Богуславка. Оперета. К. 1875 г. ц. 15 к.—Унія и Петро Могила. ц. 6 к.—Перші Кіевскіи князи. К. 1876 г. ц. 10 к.—Запорожці. Казка. К. 1874 г. ц. 6 к.—Благословіть люди добрі бабі Палажці скоропостижно вмерти. К. 1876 г. ц. 6 коп.—Рибалка Панас Крутъ. К. 1875 г. ц. 10 к.—Татари і Литва. К. 1876 г. ціна 10 к.
- Левицкій О.** Очеркъ внутренней исторіи Малороссіи во второй половинѣ XVII ст. в. 1. К. 1875 г. ц. 60 к.
- Ліки своєнародні з домашніого обиходу і в картинах життя. Кіевъ 1875 г. ц. 7 к.
- Лисенко Н. В.** Збірникъ українськихъ пісень. Вип. 1, ц. 2 р. в. 2, ц. 2 р. 50 к.—Музика до Кобзаря. ц. 1 р. 20 к.—Утолата стежечку. ц. 75 к.—Ноля-билася я. ц. 40 к.—Закувала зозуленка. ц. 40 к.—Сюита изъ малороссийскихъ напѣвовъ, ц. 1 р. 80 к.—Плачъ Ярославны, ц. 50 к.
- Листи съ хутора, I—V. ц. 20 к.
- Лобода М.** Тарас Бульба, з Гоголя, К. 1874 г. 50 к.
- Лоначевскій.** Сборникъ пѣсень буковинского народа. К. 1875 г. ц. 75 к.
- Левченко.** Опытъ словаря Русско-Украинскаго. К. 1874 г. ц. 1 р. 30 к.
- Максимовичъ М. А.** Слово о полку Игоря, переведенное на малорусское на-речіе. Кіевъ. 1859 г. ц. 50 к.
- Масловъ. Т. Г. Шевченко.** Біографіческій очеркъ. Москва. 1874 г. ц. 30 коп
- Марко Вовчокъ.** Народні Опогодинн. т. II. Слб. 1862 г. ц. 50 к.
- На Кожум'яках Комедія в 5 діях К. 1875 г. ц. 25 к.
- Ніженський полко низ Ив Золотаренко. К. 1874 г. ц. 6 к.
- Номіс.** Українські приказки, прислів'я і таке інше. Слб. 1864 г. ц. 2 р.
- Опатовъ.** Оповідання з святого писання. в. I, К. 1874 г. ц. 10 к.
- Основа,urnalъ за 1861 и 1862 г. ц. по 15 р. за годъ.